

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

**Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Кафедра истории древнего мира и средних веков**

**Одесский археологический музей
Национальной Академии Наук Украины**

**Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья
Национальной Академии Наук Украины**

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск IX

Одесса

ФЛП «Фридман А.С.»

2011

ББК 63.3(237Ук,7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым Советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Протокол № 5 от 21 февраля 2011 г.

Древнее Причерноморье. Выпуск IX / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. – 520 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов IX Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2011 г. и была посвящена 90-летию со дня рождения этого выдающегося ученого. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, эпиграфики, археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор.

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова.

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова.

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор.

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ.

Руссеев Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинэу, Молдова).

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ.

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Рецензенты:

Бруяко И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ.

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

*Издание осуществлено при финансовой помощи **Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Кравца.***

ISBN 966-96181-5-1

© Кафедра истории древнего мира и средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2011

О.В. Сминтина (Одеса, Україна)

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІЗНЬОМЕЗОЛІТИЧНОГО НАСЕЛЕННЯ НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ВІДТВОРЮЮЧОГО ГОСПОДАРСТВА У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Проблема переходу до відтворюючого господарства у Північному Причорномор'ї останніми роками раз у раз опиняється в центрі уваги дослідників у зв'язку з поширенням низки версій так званої міграційної концепції впровадження землеробства й скотарства у Східній Європі. В українській історіографії вона дискутується у тісному зв'язку з висловленою В. Раєном та В. Пітманом гіпотезою щодо Великого Чорноморського Потопу та ідеєю Л.Л. Залізняка про те, що дане природне явище стимулювало переселення до Степового Причорномор'я носіїв відтворюючої економіки із Близького Сходу, які й принесли із собою ідею нового способу життя¹.

Результати реконструкції особливостей палеогеографічної ситуації у Нижньому Подунав'ї у бореальному періоді голоцену та господарської діяльності пізньомезолітичного населення даного регіону відкривають можливість для більш детального визначення особливостей переходу до відтворюючого господарства у цьому жилому просторі.

Бореальний краєвид цієї території можна визначити як мезофільний лучний степ. Типовий спорово-пилковий спектр такого типу отримано для культурного шару пізньомезолітичного поселення Мирне в Нижньому Подунав'ї². Судячи за палінологічною діаграмою, серед трав, як і раніше, тут домінують лободові (*Chenopodiaceae*), але значно підвищується питома вага складноцвітних (*Compositae*) та зернових (*Poaceae*). В незначній кількості присутнє також досить розмаїте різнотрав'я, до складу його входять гречані (*Polygonaceae*), бобові (*Fabaceae*) та розанові (*Rosaceae*). Густина деревної та чагарникової рослинності в бореальну добу значно підвищується. В цей час на схилах долин річок, лиманів та балок вона подекуди представлена компактними ділянками лісів, у складі яких поряд з типовими ксерофітами (*Pinus sylvestris* L.) присутні також широколисті породи – дуб (*Quercus* sp.), граб (*Carpinus* sp.), липа (*Tilia* sp.), ліщина (*Corylus* sp.) та інші види.

Розповсюдження залесених ділянок сприяло деякій перебудові видового складу фауни регіону. Як і у попередній час, фоновим видом тут залишається тур (*Bos primigenius* Boj), який полюбляв напівзакриті ділянки. Крім того, в бореалі спостерігається збільшення питомої ваги й інших мешканців лісостепових та лісових просторів – дикого кабана (*Sus scrofa* L.), благородного оленя (*Cervus elaphus* L.), бобра (*Castor fiber* L.) та інших тварин³. Важливу роль у голоценовому теріокомплексі Причорноморсько-приазовського степу в цей час продовжує відігравати тарпан (*Equus gmelini* Ant.), який приходить на зміну широкопалому коню та має спільні риси з кіньми мезолітичних поселень Центральної Європи⁴.

В цілому нижньодунайський регіон в пізньому мезоліті характеризувався чи не найвищою в рамках всієї степової України густотою біомаси на одиницю площі. Немалою мірою цьому сприяв й той факт, що ці простори майже не експлуатувалися протягом попереднього часу: єдиними його мешканцями тут були носії білоріської культурної традиції, невелика група яких жила тут на рубежі дріасу III – початку пребореального періоду голоцену.

Як уявляється, саме багата харчова база Нижнього Подунав'я стала запорукою відносної стабільності життя колективів, які просувалися сюди зі сходу. Джерело міграції – Дністро-Бузьке межиріччя – не викликає сумнівів, оскільки саме там знаходиться основна етнічна територія анетівської та гребениківської культурних традицій. Носії цих етнічних спільностей починають освоєння нижньодунайського простору в середині – другій половині бореального періоду голоцену.

Сучасна джерельна база дозволяє припустити, що процес цей здійснювався анетівцями та гребениківцями сумісно. Інвентар всіх без виключення відомих сьогодні поселень цього регіону містить елементи, типові для обох традицій. На деяких поселеннях (зокрема, на Мирному) анетівські та гребениківські житлові комплекси можна розрізнити планіграфічно. В той же час, результати планіграфічного аналізу інших пам'яток (наприклад, Залізничного) не дозволяють розмежувати у просторі місця проживання носіїв цих культурних традицій. Аналогічний синтез окремих елементів даних культур простежуються й на дещо більш ранніх пізньомезолітичних пам'ятках Дністро-Бузького межиріччя⁵. На цій підставі можна припустити, що в нижньодунайський регіон проникає вже інтегроване, анетівсько-гребениківське населення.

Їх спосіб життя в Нижньому Подунав'ї характеризувався набагато більшою осілістю та стабільністю, ніж у сусідніх просторах. Центральним базовим пунктом переселенців стає Мирне, де відкрито 18 господарсько-побутових комплексів широкого функціонального призначення. Скоріш за все, поселення могло функціонувати протягом цілого року. У холодну пору над скупченнями могли споруджуватися куренеподібні житла з жердин та гілля, а влітку – влаштовувати навіси, що захищали від сонця. За нормами палеоекономічного моделювання, тут могли одночасно проживати більше 150 осіб протягом 9 місяців. Реальний же термін функціонування поселення міг бути значно більшим, оскільки на поселенні знайдено майже 30 тис. недіагностичних уламків кісток, які не враховувались при моделюванні. Крім того, не виключено, що не всі мешканці Мирного проживали тут постійно. Низка однокультурних короткотермінових місцезнаходжень, розташованих неподалік, скоріш за все, є результатом здійснення ними численних цільових експедицій у пошуках крем'яної сировини та продуктів харчування.

Крім центрального базового табору, в даному регіоні існували й сезонні стоянки (Залізничне та Василівка). Їх постійний зв'язок з Мирним

видається проблематичним, якщо врахувати відносно значну відстань між цими поселеннями. Найбільш вірогідно, що це були самостійні центри, навколо яких точилося життя невеликих груп населення.

В групі короткотермінових місцезнаходжень представлені переважно пам'ятки, інвентар яких нараховує декілька сот екземплярів; в деяких випадках простежуються певні концентрації підйомного матеріалу, що дозволяє припустити досить інтенсивну активність на даному місці. Слід підкреслити, що такі ознаки пам'яток даного типу можуть вважатися ще однією особливістю системи освоєння нижньодунайського жилого простору. В інших регіонах короткотермінові місцезнаходження представлені набагато менш виразними комплексами.

Не менш яскраво специфіка культури життєзабезпечення мешканців Нижнього Подунав'я виявляється і в галузі систем господарювання. Як показують результати палеофауністичного аналізу, вона не торкається самого складу промислових видів чи особливостей мисливської діяльності. Так, більшу частину мисливської здобичі в бореалі тут, як і в інших регіонах, складають бик та кінь. Цілком типовим для пізньомезолітичного полювання в степу є й значне збільшення питомої ваги невеликої дичини, яке підтверджується не лише складом фауни поселень, а й загальною мікролітизацією інвентарю для обробки мисливської здобичі. Не виключено, що мешканцями Мирного практикувався також промисел перелітних та водяних птахів. Збільшення питомої ваги мешканців закритих та напівзакритих біотопів також відбиває загальну тенденцію зміни бореального теріокомплексу степів.

Як уявляється, найбільш важлива специфічна риса системи господарювання пізньомезолітичного населення нижньодунайського простору полягає у виробленні своєрідного підходу до утилізації мисливської здобичі. В цьому контексті увагу привертає значна кількість кісток молодняка тура в колекції Мирного. Ця риса, що традиційно вважається ознакою початку приручення тварин, вкупі зі трасологічно виявленими у виробничому інвентарі цього поселення ножами для зрізання трави дозволила висунути гіпотезу про те, що пізньомезолітичними мешканцями Нижнього Подунав'я було зроблено перший крок на шляху доместикації бика. Він полягав у тому, що захоплений в ході вдалих полювань молодняк не споживали відразу, а тримали у загонах, підгодовували та вбивали в міру необхідності⁶.

В результаті досліджень останніх років можна вважати цілком доведеним, що саме в пізньому мезоліті в нижньодунайському просторі було вперше висунуто на порядок денний проблему збереження промислових тварин як резерву наступних полювань, що привело до виокремлення принципово нового напрямку господарської діяльності населення цього регіону. Об'єктом для такої діяльності було обрано тура, біологія та екологія якого були добре знайомі мезолітичним мешканцям Нижнього Подунав'я.

Чималою мірою сприяло цьому й ритуальне значення цього представника роду биків. Починаючи з пізнього палеоліту бик (бізон) був культовою твариною степовиків, що свідчить про особливу роль цього виду в культурних системах місцевого населення та обов'язково вимагало дуже обережного ставлення до чисельності його популяції⁷.

Унікальність нижньодунайського простору в плані дослідження систем господарювання пізньомезолітичного населення проявляється також і в тому, що це є єдиний в степовій зоні регіон, де археологічно може бути доведене використання продуктів збиральництва. За матеріалами Мирного, істівними для його мешканців були лобода біла (*Chenopodium album*), вика волосиста (*Vicia hirsuta*), спориш виткий (*Polygonum convolvulus*), шавель тощо⁸. На поселенні знайдені також знаряддя для обробки рослинних продуктів – товкачі та тертушки для зерна. Судячи за складом насіння, рослинна їжа поповнювала в організмі запаси вуглеводів та крохмалю, роблячи, таким чином, систему харчування степовиків добре збалансованою⁹. Зазначимо проте, що збиральництво не набуло вирішального значення в культурі життєзабезпечення пізньомезолітичного населення степу. На думку більшості дослідників, це пов'язано як зі специфікою клімату і ґрунту, так і з переважним розвитком секторів господарювання, пов'язаних з тваринництвом¹⁰.

В цілому сучасний рівень дослідження Нижнього Подунав'я дозволяє дійти висновку, що в даному просторі було реалізовано один з варіантів найбільш складної, розгалуженої та стабільної системи використання можливостей навколишнього середовища з усіх тих, що ми зустрічаємо в пізньому мезоліті степової зони Європи. Як уявляється, можливість реалізації такої системи певною мірою була забезпечена відносно високою густиною рослинної та тваринної біомаси. Вона стає характерною для цього регіону завдяки як природному ходу палеогеографічного процесу (потепління та зволоження клімату), так і дії антропогенного чиннику (збереження цих ресурсів майже недоторканими протягом пізнього палеоліту – раннього мезоліту). Крім того, фундаментальності освоєння нижньодунайського простору посприяв й початок приручення туру, що гарантувало додаткові харчові ресурси. На користь можливості легкого доступу до харчової бази свідчить й сумісне цілком мирне співіснування у безпосередній близькості, а подекуди й на одному поселенні, носіїв різних культурних традицій.

Отже, реконструкція особливостей господарської діяльності населення Нижнього Подунав'я у бореальному періоді голоцену не залишає простору для зв'язку процесу освоєння даного регіону мешканцями прилеглих територій, які під впливом швидкого підняття рівня моря були змушені залишити традиційний жилий простір у пошуках нових кормових територій. Процес освоєння Нижнього Подунав'я у даний період вочевидь не був пов'язаний з динамікою рівня Чорного моря та з далекими міграціями з південного заходу.

- ¹ Залізник Л. Л. Концепції Чорноморського потопу // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 13; Ryan W., Pitman W. Noah's Flood. The new scientific discoveries about the event, that changed history. – New York, 1999.
- ² Пашкевич Г.О. Спориво-пилкові комплекси біля с. Мирного // УБЖ. – 1976. – Т. 33. – № 2. – С. 153-155.
- ³ Бибилова В.И. Териофауна поселення Мирное // Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 163.
- ⁴ Бибилова В.И., Белан Н.Г. Тарпан эпохи мезолита Северного Причерноморья // Материалы каменного века на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 74.
- ⁵ Коваленко С.И., Цой В.Б. К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе // Stratum plus. – 1999. – № 1. – С. 259.
- ⁶ Станко В.Н. Первые скотоводы азово-причерноморских степей // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 7-20.
- ⁷ Он же. О культе бизона в раннепервобытных общинах степного Причерноморья // ДП. – Одесса, 1993. – С. 6.
- ⁸ Коробкова Г.Ф. Предпосылки сложения производящего хозяйства в Северо-Западном Причерноморье // Первобытная археология. Материалы и исследования. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 71; Пашкевич Г.А. Палеоботаническая характеристика поселения Мирное // Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 136.
- ⁹ Жуковская Н.Л. Пища кочевников Центральной Азии (к вопросу об экологических основах формирования модели питания) // СЭ. – 1979. – № 5. – С. 64-75.
- ¹⁰ Коробкова Г.Ф. Истоки неолитизации: к проблеме хозяйственно-культурного развития Северо-Западного Причерноморья эпоху мезолита // Studia praehistorica. – 1992. – V. 11-12. – С. 30.

И.А. Снытко (Николаев, Украина)

**МИКСЭЛЛИНЫ И ОЙКЕТЫ
ОЛЬВИЙСКОГО ДЕКРЕТА В ЧЕСТЬ ПРОТОГЕНА
(К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЙ И
ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ)**

Один из важнейших эпиграфических документов не только для истории Ольвии, но и всего Северо-Западного Причерноморья декрет в честь ольвийского гражданина Протогена является предметом дискуссий на протяжении многих лет с момента его археологического открытия до нынешних времён¹. Целью работы является рассмотрение таких фигурантов декрета, как миксэллины и ойкеты, историко-культурная идентификация которых вызывает множество вопросов. Что касается миксэллинов, то нам уже приходилось обращаться к этой тематике². Развитие гипотезы, а также рассмотрение их в едином контексте с ойкетами, с которыми они совместно упомянуты в декрете, требуют дополнительного исследования.